

شماره: ۱۴۳۹۰/الف/۱

تاریخ: ۱۴۰۱/۰۲/۰۵

گواهینامه پذیرش مقاله

بدینوسیله گواهی می شود:

پژوهشگر/پژوهشگران محترم "نگین خاتونی، مهدی کلاهی" در سومین همایش ملی "چشم انداز توسعه پایدار روستایی در برنامه هفتم توسعه کشور" که روز چهارشنبه ۱۱ اسفند ۱۴۰۰ از سوی انجمن جغرافیا و برنامه ریزی روستایی ایران و خانه اندیشمندان علوم انسانی برگزار شد، مقاله جنابعالی با عنوان "دانش بومی، دانشی برای توسعه (مطالعه اهمیت اتنوبوتانی)" بصورت مجموعه مقالات مورد پذیرش قرار گرفته و در مجموعه مقالات همایش انتشار یافته است. سریلندی و توفیق روزافزون شما را در اعتلای دانش و معرفت از خداوند متعالی مسالت دارد.

حسن افراخته
رئیس همایش

مصطفی طالشی
دبیر علمی همایش و رئیس انجمن

دانش بومی، دانشی برای توسعه (مطالعه اهمیت اتنوبوتانی)

نگین خاتونی^۱، مهدی کلاهی^{۲*}

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد گیاهان دارویی و صنعتی، دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، دانشگاه

فردوسی مشهد، neginkhatoony@gmail.com

۲- نویسنده مسئول، استادیار و عضو هیئت علمی دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، پژوهشگاه آب و

محیط زیست، دانشگاه فردوسی مشهد، MahdiKolahi@um.ac.ir

چکیده

اتنوبوتانی، دانش بومی ارزنده‌ای است که خاستگاه آن روستاهایی با قدمت دیرینه است. این دانش شامل اعتقادات، مفاهیم، نگرش‌ها و فرایندهای انتقال، کسب و ذخیره می‌باشد و علاوه بر ذاتی بودن آن، دانش بومی از حوزه جغرافیایی خاصی سرچشمه گرفته و به طور طبیعی تولید می‌شود. از این رو، روستاها زیستگاه‌های انسانی هستند که در دل طبیعت، بخشی از خاستگاه گیاهان دارویی را تشکیل می‌دهند. بدین ترتیب اتنوبوتانی اندیشه استفاده مختلف از یک یا چند گونه گیاه دارویی است که حوزه مطالعاتی آن در مورد طب سنتی بوده و معمولاً با شناسایی گیاهانی شروع می‌شود که عمدتاً توسط جوامع بومی استفاده شده و تامین کننده سلامتی است. اما امروزه با توجه به پیشرفت تکنولوژی، سرعت فراموش شدن دانش بومی افراد متخصص در زمینه گیاهان دارویی حتی بیشتر از سرعت تخریب جنگل‌ها و سایر اکوسیستم‌ها است. در واقع هدف از این مطالعه تمرکز بر حفظ و نشر دانش بومی به همراه تفکر منطقی از جنس اتنوبوتانی است که زمینه ساز بسترهای مطالعاتی نوین، فرصت‌های شغلی، توانمندی اقتصادی، ارتباطات فرهنگی، اکتشافات دارویی و نیز پیوند طب سنتی با طب مدرن است. در نهایت امید است، توسعه با حفظ دانش نهفته در دل روستاها، به شکلی متفاوت و دور از هرگونه تسلیم در مقابل فن‌آوری استثمارگر امروزی به حقیقت پیوندد.

واژگان کلیدی: منظر طبیعی، کارکردهای متنوع گیاهی، دانش تجربی، رضایت شغلی، سلامت جمعی

مقدمه

در جایی دور از هرگونه آلودگی و شلوغی، منظری وجود دارد به نام روستا که در تعیین ویژگی‌های طبیعی و توان محیطی، نقش به‌سزایی دارد. روستاها حاصل تعامل انسان و محیط، تمرکز بر ارزش‌های طبیعی و نیز بازتاب نگاه احترام‌آمیز ساکنین آن به طبیعت پیرامون و درونی است. روستاها نقش شایانی در صیانت از ارزش محیطی، دانش بومی و فرهنگ جوامع محلی دارند (تقوایی، ۱۳۹۲: ۱۰). از این رو دانش بومی یک دانش طبیعی است که ارزش‌ها، باورها، روش‌ها و آگاهی‌بومی و دانش اکولوژیک روستاییان را از محیط طبیعی زندگیشان، در بر می‌گیرد. ساکنان روستایی از مشاهدات و تجربیات خود برای برقراری ارتباط با انسان‌های اطراف خود و محیط طبیعی بهره می‌گیرند. در واقع دانش بومی راه ارزشمندی برای رسیدن به توسعه، مخصوصاً در جوامع روستایی است (بندانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲).

توسعه از جمله مفاهیمی است که زندگی افراد را تحت تاثیر قرار داده و با ایجاد شرایط مطلوب، بر بالا بردن سطح زندگی و ارتباط تنگاتنگ فرهنگ و اقتصاد دامن می‌زند. از سوی دیگر رشد جمعیت، طی چند دهه گذشته و افزایش نیروی جوان، لزوم توجه به راهکارهای نوین برای رسیدن به توسعه و به تبع ایجاد اشتغال در کشور را پر رنگ تر کرده است (عبدی سیاوشانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲). از آنجایی که بخش وسیعی از جمعیت در مناطق روستایی سکنا گزیدند، توسعه روستایی بخش اجتناب‌ناپذیر توسعه ملی به شمار می‌آید. این توسعه در مسیر تحول و گذر از فرایندها و نیز رسیدن به هدف، نیازمند درک صحیح از دانش بومی است. بنابراین توجه کافی و لازم به علم نهفته در جامعه روستایی تنها با نوع خاصی از مطالعه که اتنوبوتانی نامیده می‌شود، امکان پذیر است. اتنوبوتانی، یکی از مهم‌ترین و بهترین راه‌های دستیابی به توسعه در جامعه روستایی است (دادورخانی، ۱۳۸۵: ۱۷۲).

دانش اتنوبوتانی ریشه در بوتانیا مطالعه گیاهان دارد. واژه بوتانی از علاقه به یافتن گیاهانی نشات گرفته است که در مبارزه با انواع بیماری‌ها مفیدند (معمری و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۹۹). در واقع اتنوبوتانی بر روی کاربردهای مختلف از گیاهان به عنوان دارو، غذا، و غیره نقش دارد و یا حتی تفکر مردم نسبت به گیاهان و جهان طبیعی را در برمی‌گیرد. ارتباط بین انسان و جامعه گیاهی، نقش اساسی در شکل‌گیری سازگاری رفتاری و زیستی انسان ایفا می‌کند (آزادبخت و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۱). از این رو دانش بومی در سینه مردم وجود که شامل اعتقادات، مفاهیم، نگرش‌ها، فرایندهای انتقال و نیز کسب و ذخیره است که علاوه بر طبیعی بودن دانش بومی، این دانش از حوزه جغرافیایی خاصی سرچشمه می‌گیرد و به طور طبیعی تولید می‌شود (عمادی و اردکانی، ۱۳۸۱: ۱۲). بدین ترتیب در جریان دانسته‌ها و دانش بومی مردم روستایی، می‌توان با بهره‌گیری از دانش اتنوبوتانی اطلاعات شفاهی و غیرمکتوب آنها را به صورت مستند در آورد و مسیر توسعه روستایی را تسهیل بخشید.

روستاییان از گذشته‌های دور باتوجه به بکر بودن منطقه و رویشگاه‌های گیاهی غنی، به استفاده از گیاهان خودرو و محلی اعتقاد راسخ داشتند و با خواص گیاهی در درمان سنتی بیماری‌ها، تقویت قوا، اشتها و رفع دردهای جسمانی آشنا بودند (وفادار و طغرانگار، ۱۳۹۹: ۳۱). در این راستا، با نظر به دانش بومی که حاصل تجربیات ارزشمند و چند هزار ساله است و نیز در گذر زمان با عمل سرشته شده است در توسعه جوامع روستایی حائز اهمیت است (یوسفی، ۱۳۹۲: ۹). از این رو گیاهان دارویی در زمره ذخایر و منابع طبیعی هر کشور است که سرمایه طبیعی کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود. بنابراین مطالعات اتنوبوتانی راهی برای چگونگی کسب درآمد، اشتغال‌زایی، بهبود سلامت، افزایش صادرات غیر نفتی، ورود ارز، (عبدی سیاوشانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲)، شکل‌گیری توسعه پایدار با استفاده منطقی از منابع، حفاظت از اطلاعات فرهنگی و تنوع زیستی در جوامع روستایی خواهد بود (دلفان و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۵). در نهایت در این پژوهش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات با مشاهده و به صورت اسنادی (کتابخانه‌ای) و بر مبنای تجزیه و تحلیل کیفی می‌باشد و همچنین سعی بر این است که با مطالعه اهمیت دانش اتنوبوتانی، ارتباط تنگاتنگ میان دانش بومی و توسعه، در کنار نشر و حفظ این اندیشه به شکلی درخور، به دنیا معرفی شود.

۱. ماهیت اتنوبوتانی

روستاها زیستگاه‌های انسانی هستند که در دل طبیعت بخشی از خاستگاه گیاهان دارویی را تشکیل داده‌اند. بیشتر گیاهان دارویی دارای زیستگاه‌های محدودی هستند که با تخریب‌های بسیار به علت فعالیت‌های انسانی، در خطر انقراض قرار دارند (قنادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۴). از این رو دانش نانوخته‌ی مردم بومی روستاها، حاصل ارتباط تنگاتنگ و جدایی ناپذیر میان انسان و طبیعت است که باید مورد بررسی علمی قرار گرفته و نیز حفظ گردد. در حقیقت سرعت فراموش شدن دانش بومی افراد متخصص در زمینه گیاهان دارویی حتی بیشتر از سرعت تخریب جنگل‌ها و سایر اکوسیستم‌ها است. پس انسان و طبیعت، دو میراث مکمل بوده و بهره‌گیری از دانش بومی می‌تواند کمک شایانی در جهت بهره‌برداری از ذخایر ارزشمند گیاهان دارویی و حفظ تنوع زیستی در راستای توسعه پایدار باشد (Teklehaymanot, 2009: 76).

رابطه منطقی بین دانش بومی و شیوه‌های اجرا، بر روی اکوسیستم و عناصر تشکیل دهنده‌ی جمعیت‌های گیاهی موثر است که مطالعه این روابط و کنش‌های متقابل، نیازمند دانش گیاه‌مردم‌شناسی یا همان اتنوبوتانی است (Kunwar & Bussmann, 2008: 5). واژه اتنوبوتانی اولین بار توسط JOHN W. Harshberger در سال ۱۸۹۶ بیان شد و منظور از آن، هنر جمع‌آوری گیاهان سودمند بوسیله گروهی از افراد و تشریح چگونگی استفاده از آن‌ها بود. از آن زمان به بعد قلمرو این علم گسترش یافت و به عنوان یک شاخه‌ی علمی مستقل در سطح دنیا مطرح گردید (قنادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۵). اتنوبوتانی اغلب تمدن و فرهنگ‌ها را در برمی‌گیرد و حتی جوامع کمتر شناخته شده نیز از چشم محققین این عرصه پنهان نمی‌ماند. برای نمونه مطالعات اتنوبوتانی در منطقه لائوس که با کمک دولت آن کشور به ثمر رسید و یا مطالعات دیگری که روی قبایل گینه در آفریقای مرکزی انجام شد (Akendengue et al, 1992: 168). یا حتی بررسی اتنوبوتانی در بین مردم جزیره‌ی Dek در اقیانوس هند (Libman et al, 2006: 309) و همینطور مطالعات مشابه دیگر که نشان می‌دهد، علم اتنوبوتانی ابزار جدیدی در راستای توسعه پایدار روستایی است.

اکتشافات Ethnobotany هم راستا با اولویت بندی گونه‌های گیاهی بوده و دارای اهمیت در صنعت داروسازی است. حفاظت از گیاهان دارویی از طریق زراعت و کشت به عنوان یکی از جنبه‌های حیاتی پیشرفت صنعت دارو شناخته شده است. به طوریکه Sir James Black برنده جایزه نوبل تاکید می‌کند که بهترین زمینه برای کشف داروهای جدید شروع مسیر با یک داروی قدیمی است. از این رو بسیاری از کشورهای آفریقایی جهت کشف دارو و دارونامه‌های سنتی، موسسه ملی تاسیس کرده‌اند که این امر خود حاصل دو تفکر می‌باشد، ۱- نیازمندی به اثبات و تصریح هویت اجتماعی فرهنگی ۲- جستجو در راستای سیستم سلامت ارزان تر. بدین ترتیب از تلفیق نظریه‌های جدید با دانش بومی، تحقیقات علمی تکامل یافته‌ای حاصل شده است (قنادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۴) که در این راستا دانش اتنوبوتانی نهفته در دل روستاها، می‌تواند راهکارهای علمی و صحیحی در اداره‌ی منابع، از منظر توسعه باشد (Kunwar & Bussmann, 2008: 5).

۲. اتنوبوتانی و امنیت غذایی-دارویی

اتنوبوتانی یک دانش کاربردی است که از طریق ارتباطات قومی، مفهوم سلسله‌ای از امنیت را نمایان می‌سازد. امنیت در دانش اتنوبوتانی مفهومی نظیر، ادغام طب سنتی- زیست پزشکی (شفا دهندگان، بیماران، ارائه دهندگان مراقبت‌های بهداشتی زیست پزشکی)، بررسی‌های مراقبتی- بهداشتی بین فرهنگی، سیستم‌ها در اقلیت‌ها و جوامع تحت خدمت (بیمارستان‌ها، مراکز بهداشت) دارد. در واقع بر اساس نظر سازمان بهداشت جهانی، سلامت یک وضعیت از رفاه کامل جسمانی، اجتماعی و روانی است، نه فقط عدم بیماری یا ناتوانی. این تعریف شروعی برای اهمیت بخشی به دانش بومی است که در مراقبه‌های بهداشت

جهانی سه موضوع را منعکس می‌سازد، ۱. در دسترس بودن ۲. مقرون به صرفه بودن و ۳. دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی - زیست پزشکی در جوامع روستایی (Vandebroek, 2013: 747).

مطالعات اتنوبوتانی در مورد طب سنتی، معمولاً با شناسایی گیاهانی است که عمدتاً توسط جوامع بومی استفاده شده و تامین کننده سلامتی است که با گیاهان دارویی درمان می‌شود. از این رو مسائل مربوط به ایمنی، تغذیه، سلامت، اثربخشی، استفاده منطقی و باکیفیت از طب سنتی، در زندگی روزانه بسیاری از مردم بومی در روستاها جریان دارد. این اندیشه حاصل قرن‌ها آزمون و خطا است و بیان کننده کاربردهای متنوع گیاهی است. پس مردم بومی اغلب به طور ذاتی به استفاده از گیاهان دارویی مشغول هستند و از میان فواید اثر بخش طب سنتی، ایمنی و تغذیه را با هم، متعاقباً یا به طور مشترک حفظ می‌کنند و از دید آنها اتنوبوتانی و امنیت غذایی، یک سیستم مکمل هستند (Payyappallimana, 2010: 61).

امنیت غذایی در مفهوم اتنوبوتانی به معنی کیفیت و سمیت هر گیاهی است که فرآوری شده یا خام آن با در نظر گرفتن مواد موثره چه به صورت غذا و چه به صورت دارو، مورد استفاده است. در حقیقت امنیت غذایی به زبان بومی یعنی، دانه برای حیوان، غذا برای انسان و داروهای مورد استفاده در طب سنتی انسانی است که از سرخ‌های کشف شده در حوزه اتنوبوتانی نمایان شده است (Zimdahl, 2018: 64). ون دراستل و تونبرگ، اولین اتنوبوتانی‌کال در ناماqualand (Namaqualand) در سال ۱۶۸۵ بودند که چند مورد از گیاهان را جهت درمان توصیف کردند. برای نمونه کانا یا چانا (kanna or channa)، چونده سنتی که به صورت دم کرده در شیر یا آب مصرف می‌شد و برای ایجاد نوعی ایمنی در بدن مورد استفاده بود (Van Wyk & Gorelik, 2017: 19) و یا به گفته برخی دیگر از شفا دهنده‌ها، ریشه خشک رنده شده هویج وحشی، موادی به همراه دارد که از آن برای تسکین استفاده می‌شود، یا حتی می‌توان از پوست درخت بید (Salix) نام برد که توسط برخی از سرخپوستان آمریکای شمالی جویده می‌شود و اثر تسکین درد دارد (Zimdahl, 2018: 70)، همچنین می‌گویند پوست سوخته بید حاوی کاروتین‌هایی است که سوختگی را التیام بخشیده و در جایگاه یک اندام گیاهی دارویی، ایمنی و سلامت را باهم تامین می‌کند (Martin, 1983: 143).

دانش بومی به گونه ایست که ابتدا باید در چارچوب خود مورد ارزیابی قرار گیرد. چراکه فضای گسترده ایمنی حاصل از این دانش، نه تنها طب سنتی - دارویی بلکه مواد غذایی و یا حتی هر دو هدف را به علت ایجاد مصونیت‌های تجربی تحت شعاع قرار می‌دهد (Van Wyk & Gorelik, 2017: 19). برای نمونه *Thymus daenensis* Celak (آویشن دنسیس) به عنوان یک گیاه دارویی و طعم دهنده محبوب بومی در ارتفاعات زاگرس و بخش‌هایی از رشته کوه‌های البرز شناخته شده است (Nabissi et al, 2018: 1250) و یا گونه *Thymus vulgaris* L در مدیترانه برای درمان سرفه، برونکولیتیک، اسپاسم، کرم و غیره مصرف می‌شود (Miraj, & Kiani, 2016: 317) و یا حتی برگ بوچو از گیاه *Agathosma* در Cape آفریقای جنوبی که امروزه به عنوان دمنوش گیاهی استفاده می‌شود، البته بیشتر به عنوان یک ترکیب مخلوط و منبع اسانس، خوش بو کننده و طعم دهنده کاربرد دارد (Van Wyk & Gorelik, 2017: 20). مثال دیگر از انواع ایمنی‌های غذایی، اسفناج و سایر مواد مغذی است که اروپایی‌ها از آن برای تهیه سالاد استفاده می‌کنند (Zimdahl, 2018: 70). البته که دانش بومی تنها به این موارد ختم نمی‌شود و در شناسایی گیاهان مفید برای جلوگیری از خراب شدن غذا، مهار چربی، فاسد شدن، مسومیت غذایی و غیره نیز نقش دارد. پس توجه به دانش بومی از دید اتنوبوتانی راهی برای حفظ منابع طبیعی و توسعه صنایع غذایی و درمانی است.

۳. اتنوبوتانی و حفظ سیمای روستایی

اتنوبوتانی، دانش بومی ارزنده‌ای است که خاستگاه آن روستاهایی با قدمت کهن بوده و دانش بومی علتی است برای حفظ تنوع زیستی، استفاده‌های گوناگون از محیط‌های پر خطر، حفظ و اشاعه فرهنگ‌های متنوع (Martinson, 2011: 22) و هزاران واژه دیگر که تنها در سیمای روستایی به واقعیت می‌پیوندد. از این رو گیاه شناسی به نام MacOwan در یک سفر به مناطق Clanwilliam و Wupperthal در سال ۱۸۹۷ چیزهایی از نوع قدیمی و پوسیده مشاهده کرد که علت ثبات و حضور این نشانه‌های ارزشمند را در منطقه، دانش اتنوبوتانی بیان کرد (MacOwan, 1897: 592). برای نمونه از شواهد امر مشخص بود که گیاهان بخصوصی برای محافظت استفاده می‌شدند و یا مواردی به عنوان طلسم‌های گیاهی بودند که در برابر پدیده‌های طبیعی (رعد و برق، تگرگ و غیره) کاربرد داشتند. همچنین در آفریقایی‌ها اعتقادی وجود داشت که درمان گران گیاهی می‌توانند با گیاهی خاص، صاعقه را فراخوانند و محیط یا افراد را تحت تاثیر قرار دهند و یا حتی جادوگرانشان با استفاده از چوب گیاهی به نام زیتون می‌توانند افراد را از زندگی حذف کنند (Moteetee et al, 2019: 55). بنابراین دانش بومی برگرفته از یک سیمای طبیعی است.

دانش بومی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود و ارتباطات شفاهی آن به دلایل جامعه شناختی، فرهنگی و تاریخی بسیار مورد توجه است. از این رو به علت کمبود گیاهان دارویی که ناشی از برداشت‌های بی رویه از گونه‌های وحشی خودرو بوده، منجر به حضور علف‌های هرز و یا حضور گیاهان زیاد شونده در منطقه می‌شود و یا تغییرات اقلیمی نیز که منجر به ناپدید شدن گونه‌های زنده یا مانع رشد گونه‌های کم‌یاب دارویی خواهد شد (Elachouri, 2018: 115). پس باید در استفاده‌های مختلف از گیاهان که اغلب منحصر به موقعیت جغرافیایی خاصی هستند، اهتمام ورزید. برای مثال دانش اتنوبوتانی در این زمینه موجب شد بخش‌هایی از هندوستان از یک گونه گیاهی به نام Ashwagandha (گیلاس زمستانی یا جنسینگ هندی) که به صورت زیاد شونده رشد می‌کرد، برای مصارف درمانی چون کنترل استرس، کاهش قند خون، درمان سرطان ریه و غیره بهره ببرند تا اینکه آن را از محیط حذف نمایند (Ahmad & Dar, 2017: 137) و یا حتی حضور علف‌های هرز در بولیوی که مردمان روستایی را عاصی کرده بود با کمک از دانش بومی و آزمون و خطا توانستند از آن‌ها به عنوان غذا برای دام‌ها و از پوسیده آن‌ها برای کشاورزی ارگانیک استفاده نمایند که این خود موجب نوعی کنترل بیولوژیک از نوع بومی - تجربی شد (Bentley et al, 2005: 195).

دانش اتنوبوتانی نشان می‌دهد که گیاهان دارویی بسیاری وجود دارد که خواص آن‌ها کشف نشده است و یا کشف شده است و در حال انقراض است و یا حتی سمی و غیر قابل استفاده برای انسان است و یا شاید مفید برای دام باشد. همچنین گیاهان دارویی وجود دارد که علاوه بر خاصیت درمانی، موجب جلوگیری از فرسایش خاک و ذخیره بیشتر آب در لایه‌های زیر زمینی می‌شوند. گیاهانی که علاوه بر حفظ ثبات اکولوژیکی، منجر به پاکسازی زیستی (فلزات سنگین و غیره) خواهند شد (Zimdahl, 2018: 74) و یا حتی با رایحه معطر و زیبایی ظاهری، منجر به حفظ طبیعی روستاها، جلوگیری از تغییر کاربری اراضی، جذب اکوتوریسم می‌گردد و در نهایت اتنوبوتانی با فراهم کردن روابط ذهنی، تجاری و غیره در سطح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی باعث نشر این گنجینه ارزشمند (دانش بومی) و حفظ سیمای روستایی خواهد شد.

۴. اتنوبوتانی و اشتغال‌زایی

اتنوبوتانی راه دستیابی به اطلاعات نهفته و نامکتوب اندیشه مردم روستایی است. اتنوبوتانی نشان از علاقه‌مندی یک فرهنگ به گیاهان دارویی بوده و نمادی ساده از تعهد و اعتماد بیماران به گیاهان دارویی است (Vandebroek, 2013: 747). این دانش، نوعی تمرکز بر اولویت‌های عمومی محلی است و در کاهش نگرانی‌های بهداشتی ایفای نقش می‌کند. نقش ادراک،

باور و اندیشه‌ها در دانش بومی موجب شده است که روح مردگان با طبیعت ترکیب شده و حضور متوفی با گیاه خاصی قابل تحمل شود. برای نمونه هرودوت مورخ یونانی بیان می‌کند که حشیش، مهم‌ترین گیاه دارویی است که در مراسم خاکسپاری برای شکل‌گیری افکار و احساسات متوفی و حفظ ارتباط با بازماندگان مصرف می‌شود (Monaco et al, 2002: 49) و یا حتی در آیین عاشقی و زندگی، گیاهان دارویی وجود دارد که در زمینه طلسم خوش‌شانسی، طلسم عشق، طلسم محافظت، جنگ و غیره کاربرد دارد (Moteetee et al, 2019: 55). در واقع گیاهان دارویی در مراسم تاریخی، یکی از بزرگ‌ترین منابع درآمد زایی هستند.

اتنوبوتانی‌اندیشه استفاده مختلف از یک یا چند گونه گیاه دارویی است. گیاهان دارویی علاوه بر کاربردهای درمانی، در مصارف سنتی، غذا، تزئینات، استفاده در مراسمات، مصالح ساختمانی، ساخت اسلحه، ایجاد محافظ، افزایش قوای کارگری، داروسازی، فیتوشیمی، فارماکنوگوزی، فارماکولوژی، (Elachouri, 2018: 110) تجارت، رنگ‌سازی، لاستیک‌سازی، چینی‌سازی، بهداشت، آموزش، تامین غذا دام، نقوش تزئینی، (Zhao & Wu, 2019: 559) اسانس‌ها و عطرسازی، اسباب بازی سازی، جوهر، خالکوبی، چوب ماهیگیری، پاک‌کننده‌ها، آرایشی-بهداشتی (Anyanwu et al, 2015: 650) چسب، جارو سازی، پوشاک، دباغی، آلات موسیقی، ارتباطات میان رشته‌ای و غیره (Moteetee et al, 2019: 52) نقش مهمی دارند. برای نمونه چای خاص برگرفته از گیاه دارویی که فقط در چین و ژاپن رشد می‌کند، منجر به تهیه دمنوش‌های گیاهی شده است که حکایت تاریخی دارد و از آن برای افزایش قوای کارگران و غلامان رخت‌شور استفاده می‌شود (Van Wyk & Gorelik, 2017: 19) و یا کاربرد دیگری از گیاه *yucca* که سرخپوستان از ریشه‌های خرد شده آن به عنوان صابون استفاده می‌کردند (Zimdahl, 2018: 69). حتی دانش اتنوبوتانی توانسته است برای سرماخوردگی، دانه‌های گیاه آفتاب‌گردان را با یک ترکیب خاص کشف کند و امکان فراهم‌سازی زمینه شغلی جدیدی را در روستا پرورش دهد (Martin, 1983: 148).

دانش بومی به علت در دسترس بودن، ارزان بودن و یا رایگان بودن، موجب شده است که منبع مهمی برای درآمد زایی مردم بومی روستایی باشد و از آنجاییکه ایران بیش از ۸۰۰۰ گونه گیاهی دارد و نزدیک به ۲۰۰۰ گونه گیاهی آن از نوع دارویی است که به صورت فراوری شده یا به صورت خام همانند فرانسه و ایالات متحده، امکان صادرات و ارزآوری در این زمینه وجود دارد (Elachouri, 2018: 115) که با توجه به توضیحات فوق، تجارت تنها یک بخش از سودآوری‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این دانش‌گرانها است. پس دانش بومی با ایفای نقش در مشاغل مختلف، علاوه بر رضایت شغلی که به همراه دارد منجر به کاهش مهاجرت روستاییان و راهی برای توسعه همراه با حفظ منابع طبیعی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

این مطالعه سعی بر آن داشت تا مطالعات اتنوبوتانیک را روشی ارزشمند برای حفظ اندیشه تجربی مردم محلی در راستای مدیریت بهره‌برداری گیاهان دارویی و غذایی منطقه مطرح نماید و نیز با زنده نگه داشتن دانش بومی افراد مسن‌تر، زمینه انتقال این گنجینه‌گران قدر را به نسل‌های جوان‌تر فراهم سازد. لذا دانش بومی در جهت توسعه، به منظور رفع نیازهای معیشتی و زیستی، نقش خطیری دارد. بدین ترتیب دانش بومی، دانشی برای تامین نیازمندی‌ها، بدون تحلیل منابع حال و آتی است و با داشتن ویژگی‌هایی نظیر ۱. ارتباط نزدیک فرهنگی ۲. بدون هزینه بودن ۳. تصمیم‌های منطقی ۴. تمرکز بر بقای منابع طبیعی ۵. جنبه‌های مشارکتی و ۶. در دسترس بودن، علاوه بر حفظ اندیشه کهن‌سالان، پتانسیل توسعه طرح‌های اشتغال‌زایی داخلی و خارجی، طرح‌های مطالعاتی دانشگاهی، توسعه علم پزشکی و بازار صنعت جهانی و غیره را در خود جای داده است. در واقع دانش بومی همان دانشی است که اگر امروزه مورد توجه قرار گیرد، علاوه بر حفظ سیمای طبیعی روستاها، موجب

تغییر عملکرد جهانی به سوی توسعه با حفظ زیر ساخت‌های طبیعی خواهد شد. از این رو رابرت هینلین می‌گوید «همه چیز به لحاظ تئوری غیر ممکن است اما فقط تا زمانی که انجام شود!» پس بنابراین هیچ موفقیتی در راستای توسعه، اتفاقی نیست و هیچ رقمی بیان کننده برتری نیست، مگر آنچه که در دید توست کانون توجه دیگری باشد. در نهایت توجه و تمرکز همگانی بر این دانش، راهکار مناسبی برای معرفی ارزش حفظ سیمای طبیعی روستاها به دنیای مدرن امروزی است.

منابع

- بندانی، میثم؛ محمود رضا میرلطفی و اعظم شیبانی شاد، (۱۳۹۴) «بررسی و تحلیل نقش دانش بومی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: (دهستان قائم آباد منطقه سیستان)»، همایش ملی عمران و معماری با رویکرد توسعه پایدار، ۱۱-۱.
- تقوائی، حسن، (۱۳۹۲) «منظر روستایی و جلوه‌های پرداخت محیط طبیعی» مسکن و محیط روستایی، شماره ۱۴۳، (۱-۲۶).
- دادورخانی، فضیله، (۱۳۸۵) «توسعه روستایی و چالش‌های اقتصادی زنان، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۲، (۱۷۱-۱۸۸).
- دلفان، اسماعیل؛ حامد خدایاری و خسرو عزیزی، (۱۳۹۸) «اتنوبوتانی گیاهان دارویی بومی در مناطق زاغه و بیرانشهر، استان لرستان، ایران، فصلنامه اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، سال هفتم، شماره چهارم، (۸۳-۶۴).
- عبدی سیاوشانی، علی؛ محمد رحیم فروزه؛ حسن بارانی؛ حسن یگانه بدرآبادی و زهره میردلیمی، (۱۴۰۰) «معرفی عوامل مؤثر بر درآمدزایی از گیاهان دارویی از دیدگاه کارشناسان و بهره برداران (مطالعه موردی: مرتع لزور، استان تهران)» نشریه علمی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، دوره ۳۷، شماره ۲، (۱۸-۱).
- عمادی، محمد حسین و محمد امیری اردکانی، (۱۳۸۱) «تلفیق دانش بومی و دانش رسمی؛ ضرورتی در دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دهم، شماره سی و هفت، (۲۶-۱۱).
- قنادی، علیرضا؛ بهزاد ذولفقاری و شاهپور شماشیان، (۱۳۹۰) «ضرورت، اهمیت و کاردبرهای دانش طب سنتی اقوام مختلف» طب سنتی اسلام و ایران، سال دوم، شماره دوم، (۱۷۶-۱۶۱).
- معمری، مهدی؛ معصومه عباسی خالکی و فرید دادجو، (۱۳۹۹) «اتنوبوتانی (گیاه مردم نگاری) گیاهان حوزه آبخیز درویش چای سرعین با رویکرد دارویی و غذایی» نشریه علمی مرتع، سال چهاردهم، شماره چهارم، (۶۹۸-۷۱۴).
- وفادار، مهناز و زهره طغرنگار، (۱۳۹۹) «مطالعه اتنوبوتانی برخی از گیاهان دارویی شهرستان ابهر، استان زنجان» فصلنامه گیاهان دارویی، دوره نوزدهم، شماره هفتاد و پنج، (۵۴-۳۰).
- یوسفی، جلال و هادی حسین زاده داور زنی، (۱۳۹۲)، *دانش بومی*، چاپ اول، انتشارات کتاب اول، تهران

- Ahmad, M., & Dar, N. J. (2017), *Withania somnifera: ethnobotany, pharmacology, and therapeutic functions*. In *Sustained energy for enhanced human functions and activity Journal*, pp. 137-154
- Akendengue B. (1992), Medicinal plants used by the Fang traditional healers in Equatorial Guinea. *Ethnopharmacol journal*, Vol. 37, No. 2, PP. 165-173
- Bentley, J. W., Webb, M., Nina, S., & Pérez, S. (2005), Even useful weeds are pests: Ethnobotany in the Bolivian Andes. *Pest Management International Journal*, Vol. 51, No. 3, PP. 189-207
- Elachouri, M. (2018), Ethnobotany/Ethnopharmacology, and bioprospecting: issues on knowledge and uses of medicinal plants by Moroccan people. In *natural products and drug discovery Journal*, PP. 105-1108

- Kunwar, R. M., & Bussmann, R. W. (2008), Ethnobotany in the nepal himalaya. *ethnobiology and ethnomedicine Journal*, Vol. 4, No. 1, PP. 1-8
- Libman A, Bouamanivong S, Southavong B, Sydara K, Soejarto DD.(2006), Medicinal plants: an important asset to health care in a region of Central Laos. *Ethnopharmacol Journal*, Vol. 106, No. 3, PP. 303-311
- MacOwan, P. (1897), The Cape remedy for dysentery. *the Cape of Good Hope Agricultural Journal*, Vol. 7, No. 591, PP. 591-598
- Martin, L.C. (1983). Wildflower Folklore. *The East Woods Publication*, Charlotte
- Martinson, T. (2011), Medical Pluralism in Morocco: The Cultural, Religious, Historical and Political-Economic Determinants, *Health and Choice Journal*, PP. 1-50
- Miraj, S., & Kiani, S. (2016), Study of pharmacological effect of *Thymus vulgaris*: A review. *Der Pharmacia Lettre Journal*, Vol. 8, No. 9, PP. 315-320
- Monaco, T. J., Weller, S. C., & Ashton, F. M. (2002), *Weed science: principles and practices*. *John Wiley & Sons Journal*, PP. 1-598
- Moteetee, A., Moffett, R. O., & Seleteng-Kose, L. (2019), A review of the ethnobotany of the Basotho of Lesotho and the Free State Province of South Africa (South Sotho). *Botany South African Journal*, Vol. 122, PP. 21-56
- Nabissi, M., Marinelli, O., Morelli, M. B., Nicotra, G., Iannarelli, R., Amantini, C., & Maggi, F. (2018). Thyme extract increases mucociliary-beating frequency in primary cell lines from chronic obstructive pulmonary disease patients. *Biomedicine & Pharmacotherapy Journal*, Vol. 105, PP. 1248-1253
- Payyappallimana, U. (2010), Role of traditional medicine in primary healthcare: an overview of perspectives and challenges. *Social Sciences Yokohama Journal*, No. 14, PP. 54-77
- Teklehaymanot, T. (2009), Ethnobotanical study of knowledge and medicinal plants use by the people in Dek Island in Ethiopia. *Ethnopharmacology Journal*, Vol. 124, No. 1, PP. 69-78
- Van Wyk, B. E., & Gorelik, B. (2017), The history and ethnobotany of Cape herbal teas. *South African Botany Journal*, Vol. 110, PP. 18-38
- Vandebroek, I. (2013). Intercultural health and ethnobotany: How to improve healthcare for underserved and minority communities? *Ethnopharmacology Journal*, Vol. 148, No. 3, PP. 746-754
- Zhao, M., & Wu, S. P. (2019), A review of the ethnobotany, phytochemistry and pharmacology of tree peony (Sect. Moutan). *South African Botany Journal*, Vol. 124, PP. 556-563
- Zimdahl, R. L. (2018), *Fundamentals of weed science*. Academic Publication, Colorado State University